

THE ARTISTIC-POETIC EXPRESSION OF HAKIMS IN THE "KHAMSA" EPICS

Madina Tolibova Muzaffar qizi

Annotation

This thesis examines the artistic-poetic expression of the hakim (sage) figures in the epics comprising Alisher Navoiy's "Khamisa". The study analyzes literary devices used in creating the images of hakims such as Suqrot (Socrates), Arastu (Aristotle), Aflotun (Plato), Buqrot (Hippocrates), Luqmoni Hakim, and Balinos – including talmeh (allusion), tashbeh (simile), istiora (metaphor), ruju' (self-correction), husni ta'lil (artistic attribution), laff and nashr, as well as anachronism. Through expressions such as "Sahar Suqroti", "Kecha Luqmoni", "Filotunmanish", "Arastushukuh", the aesthetic function of the hakims' names in the poetic text is demonstrated. The analysis proves that through these literary devices, the image of hakims transcends ordinary humanity and is transformed into a metaphorical symbol of absolute intellect, divine light, and eternal wisdom.

Keywords

"Khamisa", image of hakims, artistic-poetic expression, talmeh, tashbeh, istiora, ruju', anachronism, Suqrot (Socrates), Arastu (Aristotle).

"XAMSA" DOSTONLARIDA HAKIMLARNING BADIY-POETIK IFODASI

Madina Tolibova Muzaffar qizi

Annotatsiya: Ushbu tezisda Alisher Navoiyning "Xamsa" asari tarkibiga kiruvchi dostonlarida hakimlar siymosining badiiy-poetik ifodasi o'rganilgan. Tadqiqotda Suqrot, Arastu, Aflotun, Buqrot, Luqmoni Hakim, Balinos kabi hakimlarning obrazini yaratishda qo'llanilgan badiiy san'atlar – talmeh, tashbeh, istiora, ruju', husni ta'lil, laff va nashr, shuningdek anaxronizm usuli tahlil qilingan. "Sahar Suqroti", "Kecha Luqmoni", "Filotunmanish", "Arastushukuh" kabi iboralar misolida hakimlar nomining poetik matndagi estetik funksiyasi ko'rsatilgan. Tahlil natijasida badiiy san'atlar

vositasida hakimlar obrazi oddiy insoniylik qobig'idan chiqib, mutlaq aql, ilohiy nur va boqiy hikmatning majoziy timsoliga aylantirilganligi ilmiy dalillangan.

Kalit so'zlar: "Xamsa", hakimlar siymosi, badiiy-poetik ifoda, talmeh, tashbeh, istiora, ruju', anaxronizm, Suqrot, Arastu.

Alisher Navoiyning "Xamsa" asarida hakimlar siymosi nafaqat syujet qahramoni sifatida, balki badiiy-poetik tasvir vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Shoir qadimgi yunon va Sharq mutafakkirlari nomidan insoniy aql-zakovat, ruhiy kamolot va ilohiy hikmatning mutlaq o'lchovi (etaloni) sifatida foydalanadi. Navoiy ko'p o'rinlarda hakimlar nomidan asarning badiiy qimmatini oshirish, qahramonlarning aql-zakovatini ta'riflash, olam hodisalarini tasvirlash maqsadida talmeh, mubolag'a, tashbeh kabi san'atlarni hosil qilish uchun foydalanadi. Masalan, "Farhod va Shirin"da "Arastu bir kichik shogirdi aning" deyilishi yoki tun qorong'iligini tasvirlashda "Kecha Luqmoni bunyod etti shevan" misrasi keltirilishi shular jumlasidandir. Bunday o'rinlarda hakimlar siymosi muallifning estetik niyatiga xizmat qiluvchi badiiy detalga aylanadi.

Talmeh san'ati

"Farhod va Shirin" dostonining II bobida Navoiy hikmat va xiradni Suqrotga qiyoslaydi:

Qilib hikmat xirad Suqroti qismi,

Yasab jon ganjiga paykar tilismi.

Baytda talmeh san'ati mavjud: shoir Suqrot nomini aql-zakovat va hikmatning etaloni sifatida tilga olmoqda. "Xirad Suqroti" birikmasida go'zal tashbeh yashiringan – Navoiy inson aqlini Suqrotga o'xshatmoqda. "Saddi Iskandariy"ning XLIII bobida hind donishmandlarini ta'riflashda ham talmeh qo'llaniladi:

Bori hikmatoyin-u donishpujuh,

Filotunmanish, bal Arastushukuh.

Muallif hind donishmandlarini yunon faylasuflari darajasida ko'tarib, ularga tenglashtiradi. "Filotunmanish" (Aflotun kabi) va "Arastushukuh" (Arastu shavqatli) birikmalari orqali tashbeh va istiora san'atlari yuzaga kelgan.

Istiora va tashbeh san'ati

"Farhod va Shirin" XXI bobida Navoiy tong otishini tasvirlamoqda:

Sahar Suqroti chun tog' avji tutti,

Jamoli nuri olamni yorutti.

"Sahar Suqroti" birikmasi quyoshga nisbatan qo'llanilgan yashirin o'xshatishdir. Tarixiy manbalarda Suqrot tog'dagi g'orda uzlatga chekingan zohid-hakim sifatida ta'riflanadi. Shoir quyoshni tog' cho'qqisiga chiqib kelgan Suqrotga o'xshatmoqda — go'yo hikmat quyoshi olamga nurini taratayotgandek. Shoir Suqrotning vafotini ham nozik san'atlar vositasida tasvirlaydi:

Quyosh Suqroti chun yer qildi maskan,

Kecha Luqmoni bunyod etti shevan.

"Quyosh Suqroti" birikmasi orqali Suqrot ma'naviyat osmonining quyoshiga qiyoslanadi – hikmat quyoshi botganda olamni zulmat qoplagandek. Ikkinchi misrda "kecha Luqmoni" majozii yaratilgan: Luqmoni Hakim asli habash bo'lgani haqida ma'lumotlar bor, Navoiy qop-qorong'i tunni qora tanli Luqmonga o'xshatib tashbeh hosil qilgan. "Shevan bunyod etish" fe'li orqali husni ta'lil san'ati yuzaga kelgan.

Ruju' san'ati

"Farhod va Shirin" dostonida Suqrot obrazini tasvirlashda ruju' san'atidan foydalanilgan:

Erur g'or ichra Suqroti yagona,

Dema Suqrot, Buqroti zamona.

Ruju' san'ati shoirning o'z aytgan fikridan qaytib, undan kuchliroq fikrni ilgari surishidir. Navoiy dastlab "Suqroti yagona" deb ataydi, so'ng "Yo'q, uni faqat Suqrot dema, u o'z zamonasining Buqrotidir" deydi. Suqrot aql va ruhiyat faylasufi, Buqrot

"ZAMONAVIY TA'LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI"
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-7, 2026

tabobat ilmining asoschisi — shoir gʻordagi donishmandni har ikki sohada komil tabib sifatida koʻrsatadi.

Laff va nashr sanʼati

"Saddi Iskandariy" dostonida Arastu va Balinos obrazlari orqali laff va nashr sanʼatlari namoyon boʻladi:

*Arastu bila oʻq, Balinos edi,
Ki, bu Xizr edi, ul bir Ilyos edi.*

Birinchi misrda Arastu va Balinos yonma-yon keltiriladi (laff), ikkinchida har biriga qiyos taqdim etiladi (nashr). Arastu va Balinosning Xizr va Ilyosga tenglashtirilishi Navoiyning qadimgi yunon falsafasini islomiy tasavvuf bilan sintez qilganligining dalilidir. Xizr va Ilyos Sharq mumtoz adabiyotida abadiy hayot va xirad pirlari ramzidir.

Anaxronizm va mubolagʻa

Navoiy "Xamsa" dostonlarida turli tarixiy davrlarda yashagan hakimlarni bir asar davomida birga keltirishi anaxronizm usulidir – hakimlarning tarixiy realligi emas, balki badiiy-falsafiy funksiyasi muhimroqdir. "Layli va Majnun" dostonida esa Aflotun obrazidan mubolagʻa maqsadida foydalaniladi:

*Oʻt solsa jahon eliga Majnun,
Bir kuyguchi boʻlgʻusi Filotun, –*

deydi. Aflotun (Filotun) ishq dardi tufayli kuyib kul boʻlgan shaxs sifatida tasvirlanmoqda – ishqning qudrati butun insoniy aql-zakovatdan ustun ekanligini koʻrsatish maqsadida.

Xulosa qilib aytganda, Navoiy "Xamsa" dostonlarida Suqrot, Arastu, Aflotun, Buqrot va Luqmon kabi mutafakkirlar ismidan qahramonlarning ruhiy holati, aqliy salohiyati va koinot sirlarini ifodalashda eng oliy poetik mezon sifatida foydalangan. Talmeh, tashbeh, istiora, rujuʻ, husni taʼlil hamda laff va nashr kabi badiiy sanʼatlar vositasida hakimlar obrazi oddiy insoniylik qobigʻidan chiqib, mutlaq aql, ilohiy nur va

"ZAMONAVIY TA'LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI"
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-7, 2026

boqiy hikmatning majoziy timsoliga aylangan. "Sahar Suqroti", "Kecha Luqmoni", "Filotunmanish", "Arastushukuh" kabi betakror istiora va tashbehlar Navoiyning soʻz qoʻllashdagi yuksak mahoratini va ismlar qatlamidan falsafiy maʼnolar qazib olish qobiliyatini koʻrsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy A. Mukammal asarlar toʻplami. 20 jildli. – Toshkent: Fan, 1987–2003.
2. Navoiy A. Xamsa. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006.
3. Qayumov A. Navoiyshunoslikning yangi qatlamlari. – Toshkent: Fan, 1987.
4. Komilov N. Navoiy tasavvufi. – Toshkent: Fan, 1996.
5. Mamadaliyeva Z.U. Alisher Navoiy "Xamsa"sidagi ramziy va majoziy obrazlar sistemasi. DSc diss. – Toshkent: OʻzMU, 2025.